

תוכן העניינים

5	פתח דבר
9	מבוא
13	פרק ראשון: השיקול הערכי בפרשנות ויחסי חוק ומוסר
	1. מקומו של המדרש בגיבוש ההלכה 13
	2. שיקול ערכי ושיקול פורמלי כקריטריונים פרשניים 15
	3. הקריטריון הערכי בפרשנות ויחסי חוק ומוסר 22
	4. קריטריון ערכי בפרשנות ופוזיטיביזם 33
	5. הקריטריון הערכי ובעיית הפרשנות 37
42	פרק שני: שלטון האב בבניו
	1. המשפחה במקרא – קווים כלליים 43
	2. שלטון האב בדיני נפשות במקרא ופרשת בן סורר ומורה 46
	3. דחיית האפשרות הפטרנליסטית – 'נדון על שם סופו' 48
	4. בן סורר ומורה ועריכת המשנה בסנהדרין – 'נדון על שם סופו' ודין רודף 51
	5. 'נדון על שם סופו' ועיצובן של הלכות בן סורר 53
	6. בן סורר ומורה – גזירת הכתוב 57
	7. 'לא היה ולא עתיד להיות' 59
	8. שלוש גישות למקומו של השיקול המוסרי בפרשנות 63
	9. זכויות האב בבניו בשאר התחומים 67
69	פרק שלישי: זכויות האב בבנותיו
	1. הפרת נדרי הבת 69
	2. נערה ואָמָה עבריייה 74
	3. מזהר ונישואי בוגרת 78
	4. 'לונות בית אביה' 84
	5. סיכום 92
94	פרק רביעי: סוטה
	1. הקינוי 94

2. הקנאה כהתראה והסתירה כראיה 95
3. הוספת הצורך בעדות 97
4. על היחס הדו-משמעי לקנאה 100
5. דרישת ההדדיות וביטול השקיית הסוטה 104
6. ההחמרה ביחס לאישה משסטתה 106
7. מדרש ההלכה לסוטה וההלכה הקדומה 110
- 113 פרק חמישי: 'וקצותה את כפה'
1. 'וכי יש לו רשותו להכותו?' 116
- 122 פרק שישי: ענישה קיבוצית במשפחה
1. פרשת עיר הנידחת כענישה קיבוצית 122
2. דין הצדיקים שבעיר 124
3. דין הקטנים בעיר הנידחת 130
4. ענישה קיבוצית במקרא 132
5. המהפך המדרשי בשאלת הענישה הקיבוצית במשפחה 134
6. הוויכוח על עיר הנידחת וענישה קיבוצית במשפחה – רבי מאיר הלוי אבולעפיא (הרמ"ה) ורבי אהרון מלוניל 138
7. ממוז הצדיקים ושלל העיר בעיר הנידחת 142
8. ממלחמת חרם למיתת בית דין 144
- 145 פרק שביעי: מיתה שאין בה רושם
1. 'גוף קיים ונשמה נשרפת' 146
2. סקילה ודחייה 149
3. 'מיתה שאין בה רושם' 154
4. 'קללת אלהים תלוי' 159
- 168 פרק שמיני: השיקול הערכי בפרשנות והצידוק ההרמנויטי
1. השיקול הערכי ומשקלו הפרשני 168
2. על שאלת המודעות 173
3. מודל הכוונה 181
4. כוונה ועקרון החסד 185
5. גדאמר וההבחנה בין חיצוני לפנימי 193
6. דימויים שונים ליחסי פרשן-טקסט וקיומה של מחלוקת 197
- 205 רשימת הקיצורים הביבליוגרפיים
- 217 מפתח השמות והעניינים
- 227 מפתח המקורות

מבוא

המערכת המשפטית מבוססת על פעילות פרשנית, והבנה מעמיקה של אופיו של המשפט טעונה בירור של שאלת הפרשנות. עד כמה מוגבל השופט בפרשנותו על ידי כוונת המחוקק, ומה היחס בין ערכים ופרשנות. כיצד אנו מבינים הכרעות של שופטים במקום שברור שאין יד הטקסט הכתוב מגעת; מהו התיאור ההולם של שיקול דעת שיפוטי במצבים כאלה, האם נאמר שהשופט שקוע בפעולה של פרשנות, ואם הוא אינו מפרש, האם הוא מחוקק על פי שיקול דעתו? שאלות אלו שנדונו בהרחבה על ידי פילוסופים של המשפט ושופטים, נוגעות בבעיות פרשניות כלליות של משמעות של טקסט והיחסים בין פרשן לטקסט; כמו כן הן נוגעות לשאלות ייחודיות למערכת משפטית ולמקור הסמכות שלה. ככל שהשופט משוחרר יותר בפרשנות, הוא קונה לעצמו תפקיד רחב יותר בהליך החקיקה, והיחסים בינו לבין המחוקק הופכים מורכבים יותר מאשר בתיאור הסכמטי המקובל של הפרדת רשויות. הפניית תשומת הלב לשאלה ההרמנויטית בהבנת התהליך המשפטי נחוצה לא פחות להבנת ההלכה והתגבשותה.

ניתן לבאר את תולדות ההלכה כרצף של מהלכים פרשניים. המדרש מפרש את המקרא; התלמוד את המשנה; הגאונים והראשונים את התלמוד, וכן הלאה. השפע הרב של החומר ההלכתי שבפנינו הוא תוצר של מעשי פרשנות, שבו כל רובד מפרש את קודמו ומתפרש על ידי הרבדים הבאים אחריו. הפרשן יוצר את זיקתו למסורת בתוך רצף זה באמצעות פירושה, והוא נעשה לאחד מנכסי הקבע של המסורת כאשר הדורות הבאים אחריה רואים בפירושו טקסט שיש לפרשו. ההלכה היא מסורת פרשנית נמשכת, שאליה מתחברות במשך הזמן חוליות נוספות המפרשות את העבר ומתפרשות בתורן בעתיד. הדגש בחיבור זה הוא על ניתוח התהליך הפרשני, וזאת לאור תפקידו המרכזי של הפירוש בגיבוש ההלכה ובהרחבתה. חיבור זה מיועד לבחון את מקומם של ערכים בפרשנות חז"ל למקרא, ובעיקר במדרשי ההלכה התנאיים. הדיון מתנהל בחיבור בשתי רמות: האחת – ניתוח טקסטואלי של פרשות שונות שבהן מתבטאת הפעלת שיקול ערכי בפרשנות. השנייה – ההשלכות הרחבות שיש לניתוח זה על יחסי הלכה ומוסר ועל תפיסות כוללות יותר של התהליך הפרשני. הניתוח הטקסטואלי מופיע בפרקים האמצעיים של החיבור, פרקים ב-ז. בפרקים אלו נסב עיקר הדיון על קריאה מדוקדקת של

מדרשי ההלכה לפרשות העוסקות במעמד המשפטי של בני המשפחה ביחס לאב בתחומים שונים: מידת השליטה הניתנת לאב על גורל בני המשפחה וממונם, הזכויות השונות שיש לו לגביהם כמו הזכות להשיא אחת מבנות המשפחה למי שהוא תפץ בו, והזכות להפר את נדריהם של בני המשפחה. וביתר פירוט: פרק ב דן בשלטון האב בבניו, פרק ג – בשלטון האב בבנותיו, פרקים ד-ה – ביחסי הבעל והאישה ובמעמדה בחברה, ופרק ו – בענישה קיבוצית במשפחה. המאחד בין כל הפרקים הללו הוא המתח בין התפיסה הפטריארכלית של המשפחה לבין זכויותיו של היחיד בן המשפחה. פרק ז חורג מתחום הדיון במעמד היחיד במשפחה ובו נדונים מדרשי הלכה העוסקים בענישה ובעיצובן של מיתות בית דין. בפרקים הללו אצביע על מקומם של שיקולים ערכיים בפרשנות, שיקולים המטים את כף הפרשנות לקריאה מחודשת של הפרשות העוסקות בנושאים אלו במקרא. הפעלה רחבה של שיקולים אלו והמשקל הרב הניתן להם ביחס לשיקולים אחרים, כמו השיקולים הטקסטואליים השונים, יוצרים מהפכה בתחום המשפט בכל הנוגע למעמדו של היחיד במשפחה, ובכל הנוגע לעיצובן של מיתות בית דין. מהפכה זו באה לידי ביטוי בהכרעות פרשניות שונות של החכמים בקריאת המקרא.

ההנחה שעומד שיקול ערכי מאחורי הכרעה פרשנית מסיימת היא הנחה שבשלב הניתוח הטקסטואלי יש להיזהר בה. הניסיון לחדור לעולמו של הפרשן על מנת לבחון את מניעיו עלול להסתיים פעמים רבות בהשלכה של עולמו של הקורא על הטקסט שהוא קורא, ומשום כך, בדיון במדרשי ההלכה השונים, אין בדעתי להניח הנחות על אודות מניעים עלומים של פרשנים. באותם מקומות בהם אצביע על הפעלה של שיקול ערכי אשתדל להראות שהפרשן עצמו מעלה את השיקול מפורשות דרשה אחר דרשה. במיעוט המקומות בהם רק אשער ששיקול ערכי מכון הכרעה פרשנית, אצביע על כך שהנחת השיקול הערכי מסבירה באופן הטוב והעקיב ביותר את ההכרעות הפרשניות שלפנינו.

הרמה השנייה של הדיון בחיבור קשורה בהשלכות שיש להפעלת השיקול הערכי כקריטריון פרשני על תחומים שונים בחקר ההלכה ובתורת הפרשנות. חקר ההלכה התרכז בעיקר בהשפעות של הנסיבות ההיסטוריות על התפתחות ההלכה והתגבשותה. המחקר הצביע על השפעתן של נסיבות החיים המשתנות על האופן שבו יושמה ההלכה. בנוסף לכך נעשה מאמץ מקביל לבחון את ההלכה כמערכת משפטית על מוסדותיה ויסודותיה. תרומתו של חיבור זה לחקר ההלכה הוא בהבהרה ובהדגמה של ההשפעה של ערכים שעלו מן השוליים למרכז, או של ערכים חדשים לגמרי על התגבשות והתפתחות ההלכה. הפרקים הללו, העוסקים בניחות של התפתחות ההלכה בנושא מסוים, הם בבחינת פתיחת פתח לחיפוש דומה בנושאים אחרים של ההלכה. ההשפעה של השיקולים הערכיים על התהליך הפרשני, וממילא על התגבשות ההלכה בתקופה שבה אעסוק, מביאה אותנו לדיון ברמה הכוללת יותר בשאלת

יחסי הלכה ומוסר. שאלה זאת, שנדונה בהקשרים שונים, תידון בחיבור בהקשר הפרשני. את הפרק הראשון של החיבור אקדיש לדיון בהבחנה בין שיקולים ערכיים לשיקולים פורמליים בפרשנות, ולדיון בתרומה שיש לניתוח כזה של התגבשות ההלכה על הוויכוח בשאלת יחסי הלכה ומוסר בפרט וכן, כפי שהראו תאורטיקנים של המשפט, על הוויכוח בשאלת יחסי חוק ומוסר בכלל.

הפרק האחרון של החיבור מוקדש לדיון בבעיה מנקודת מבט הרמנויטית. מהו היחס בין חוק למוסר, אם ניכר בעליל ששופטים משלבים שיקולים מוסריים לא פורמליים בפרשנות? מהו מעמדו של השופט ביחס למחוקק, אם ניתן לו חופש הפירוש באופן רחב? האם השופט רשאי לשלב רק ערכים שאותם הוא יכול להצדיק כפנימיים למערכת שהוא מפרש, או שמא הוא חופשי להשתמש בשיקולי צדק כלליים בלא צידוק פנימי ובאופן בלתי תלוי בשאלה אם אלו שיקולי הצדק של הטקסט? מהבחינה המושגית השאלה היא האם ניתן להבחין בקו גבול ברור בין פנימי לחיצוני בפרשנות, קו שלפיו אפשר למקם את הערכים המשמשים קריטריון פרשני כערכים פנימיים או חיצוניים לטקסט. הדיון בשאלות אלו תלוי בין היתר בתפיסות הרמנויטיות רחבות יותר לגבי יחס פרשן-טקסט, ולגבי מעמדו של הטקסט ושאלת המשמעות. האם קיימת בטקסט משמעות קבועה, יציבה ובלתי תלויה בפרספקטיבה של הקורא – במקרה הזה השופט – ומהו מקומה של כוונת המחוקק בהקניית יציבות למשמעות של הטקסט? שאלות כאלה תלויות ועומדות בתאוריה רחבה יותר של פרשנות.

הפרק האחרון של החיבור יוקדש אפוא לשאלה ההרמנויטית בהקשרה הכולל ולדיון במשמעות ההרמנויטית של הפעלת השיקול הערכי אצל החכמים. בפרק זה דנתי בהרחבה בשאלה האם היתה מודעות לשימוש בשיקולים ערכיים בפרשנות של החכמים, והאם קיימת רפלקסיה עצמית של המדרש לגבי מעמדו של הפרשן לעומת הטקסט ולגבי תפיסת הפרשנות. בשאלה זאת אין לצפות כמובן למשנה פילוסופית סדורה. רוב המקרים בהם החכמים מדברים על עצמם כפרשנים הם עושים זאת באמצעות פירוש של פסוק אחר. משנה סדורה בוודאי אין כאן, אבל כיוונים שונים ומתחים בבעיות ההרמנויטיות המרכזיות עולים באופן מודע.

מפתח המקורות

מקרא

	במדבר 146	בראשית
יהושע		
ז, כד-כה 133	ה, יב-יד 94	יח, כה 133
ז, כד 137	ה, טו 19	לא, לב 46
	ט, כב 133	לד, יב 44
שמואל א	טז, כב 133	לד, כה 133
יח, כה 44	ל, ג-ו 44	לח, כד 46
	לה, ט-כט 45	מב, מז 46
שמואל ב		
ח, כ 45	דברים 146, 154	שמות 154
יג, ז 45	ה, ט 124	טו-טז 79
כא, ח-ט 133	יג, יג-יט 123	יט, יב-יג 150
	יג, טז 124	כ, ה 133
מלכים ב	טו, יב 75	כא, ז-יא 75
ד, א 44	טז, ב-ו 125	כא, לא 134
ה, א-ט 44	יט, א-יג 45	כב, טו-טז 44
יד, ו 133	כא, יח-כב 47	כב, טו 44
	כא, יח-כא 44	לד, ז 133
ירמיהו	כב, יג-כט 44	
לא, כח-כט 132	כב, יט 84	ויקרא 85, 91, 146, 154
	כב, כ-כא 84	כ, ב 152
יחזקאל	כב, כב 154	כ, ג 151
יח, ב-ד 132	כב, כג-כד 84	כ, ה 136
	כב, כח-כט 79	כ, י 154
	כד 136	כ, כו 152
הושע	כד, טו 132	כא, ט 84, 175
ד, יד 105	כד, טז 45	
	כה, יא 113	